

8. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І Шинкарук / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

9. Шамурин, Е. И. Очерки истории библиотечно-библиографической классификации / Е. И. Шамурин. – М., 1955. – Т. 1. – 399 с.

УДК 015(477)

Валентина Березкіна,
мол. наук. співробітник НБУВ

БІБЛОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНКИ

У статті йдеться про етапи роботи над створенням українського бібліографічного репертуару, укладання науково-допоміжного покажчика «Бібліографічні джерела зарубіжної україніки», про дослідження джерел української бібліографії, бібліографії зарубіжної україніки як невід’ємної складової національної української бібліографії.

Розвиток бібліографії в Україні пов’язаний із запровадженням християнства (988 р.) і появою писемності. Від XI ст. в Україні-Русі православна церква, проводячи боротьбу проти ересі, поширювала списки істинних (канонічних) та хибних (апокрифічних) книг. Першим із таких списків, що містять бібліографічний матеріал, був «Богословца от словес», що входив до «Ізборника Святослава». Бібліографічний матеріал представлено в інвентарних описах монастирських бібліотек XV ст. у «Кириловій книзі» (1644 р.). Українські книги згадуються у покажчику, що приписується С. Медведєву «Оглавление книгъ, кто ихъ сложилъ» (1665 р.). Наприкінці XVIII ст. М. Бантиш-Каменський працював над повною російською бібліографією, куди увійшла інформація про українські книги. М. Максимович видав «Книжную старину южнорусскую» (1849–1850), Я. Головацький склав «Дополнение къ очерку славяно-русской библиографии Ундольскаго...», О. Лазаревському належить «Указатель для изучения малоросскаго края» (Санктъ-Петербургъ, 1858), Г. Милорадовичу – «Иностранныя сочинения о Малороссии» (Черниговъ, 1859). Бібліографічні списки публікувалися в «Киевской старине» та у львівських періодичних виданнях: «Правді», «Зорі», «Літературно-науковому віснику», «Записках НТШ» тощо. У Галичині І. Левицький, а в Центральній Україні – М. Комаров розпочали працю над репертуаром української книги, що стала початком національної бібліографії.

У другій половині 20-х років XX століття різко зріс обсяг українського національного книгодрукування. Відповідно виникла потреба наукового вивчення проблем соціального призначення книги, динаміки її розвитку і використання у різних сферах матеріального і духовного життя, шляхів наближення до читача. З’явилась низка установ, котрі мали сприяти як

поширенню книги серед народу, так і вивченню суто теоретичних проблем бібліографії.

У Положенні про бібліографічне бюро при науковому комітеті Наркомосвіти УРСР від 18 серпня 1922 року зазначається, що воно створюється для керування всією книжковою справою в Україні.

1919 року створено Головну книжкову палату в Києві, а 1922 року – Українську книжкову палату в Харкові, яка від 1924 року у «Літописі українського друку» подавала повну і своєчасну інформацію про літературу, яка виходила в Україні. Значну бібліографічну роботу виконувала Бібліографічна комісія ВУАН, науково-дослідна комісія бібліотекознавства і бібліографії Всенародної бібліотеки України (ВБУ), Українське бібліографічне товариство в Одесі, Бібліографічна секція Кабінету виучування Поділля Вінницької філії ВБУ, бібліографічний гурток при редакції журналу «Україна», Кабінет бібліографії Т. Шевченка й нової української літератури при науково-дослідному інституті (НДІ) Т. Шевченка у Харкові, яким керував М. Плевако, Українське бібліологічне товариство, очолюване В. Перетцем, що працювало при ВУАН у 1928–1930 рр. і Український НДІ книгознавства (УНДІК). Директором УНДІК до 1931 р. був книгознавець, бібліограф і літературний критик Ю. Меженко (директор НБУВ протягом 1920–1922 рр.). Серед співробітників – філолог, історик та бібліограф С. Маслов, упорядник першого репертуару української преси В. Ігнатієнко, соціолог книги і бібліотекознавець Д. Балака. Розвитку науково-допоміжної бібліографії сприяли також бібліографічні праці М. Птухи, П. Тутковського, С. Маслова, бібліографічна шевченкіана (1921 р.) та праця М. Яшека і О. Лейтеса «Десять років української літератури. 1917–1927» (т. 1–2, 1928), покажчик, укладений співробітниками Вінницької філії ВБУ, «Часописи Поділля» за редакцією В. Отамановського, «Бібліографія української преси. 1816–1916» В. Ігнатієнка (1931 р.).

Станом на 1 грудня 1928 р. в Україні налічувалося 9386 бібліотек (заг. фонд – 17 141 312 одиниць зберігання; тільки ВБУ мала на 1 листопада 1929 року понад 2 млн од.). Кількість книжок українською мовою становила 38,3 %. Швидко розвивалося книгодрукування рідною мовою. Протягом 1919–1927 рр. видано українською мовою 10 218 книг, 1927–1928 рр. – 5413 книг, 1928–1929 рр. – 6665 книг (за назвою).

Проблемам розвитку національної книжкової справи та бібліографії присвячувалися спеціальні конференції та з'їзди. Так, на першій конференції наукових бібліотек (1925 р.) ухвалено необхідність створення українознавчого бібліографічного репертуару, що й нині залишається нерозв'язаною проблемою.

Стрімкий розвиток української книжкової справи та бібліографії був зупинений на початку 30-х років унаслідок тотального погрому української культури. У травні 1931 р. директор Книжкової палати М. Годкевич, виступаючи в Українському інституті марксизму-ленінізму з доповіддю «Націоналістичні прояви в бібліографії й книгознавстві», звинуватив своїх опонентів в «політнеписьменстві», «збоченні від ленінської лінії в національному питанні», «одверто контрреволюційному використанні бібліографічної і книгознавчої трибуни». Найбільш негативним явищем у галузі української бібліографії та книгознавства стала перша бібліографічна нарада (Київ, 6–9 червня 1931 р.), в резолюції якої «контрреволюційними осередками» було названо Бібліографічну комісію ВУАН, Науково-дослідну комісію бібліотекознавства й бібліографії ВБУ з її періодичними органами: збірниками, «Журналом бібліотекознавства і бібліографії» та ін.

Отже, «класово-ворожі сили» були «здешифровані», а разом із цим важкого удару завдано українській школі бібліографії та книгознавства.

У 30–80-х роках над бібліографією посилювався комуністичний контроль. Їй відводять роль пропагандиста партійних ідей, засобу ідеологічної боротьби та фактора комуністичного виховання. Наріжним каменем розуміння ролі бібліографії у суспільстві стає рецензія Леніна на другий том другого видання покажчика М. Рубакіна «Среди книг» – «Методологічна основа розвитку радянської бібліографії», у якій акцентується на класовому і партійному її характері, покликанні бути провідником партійної цензури над літературою. Панування принципу партійності надовго загальмувало розвиток бібліографії, створило суворі ідеологічні межі між радянською та світовою бібліографією.

Особливо важкого гніту в СРСР зазнавала українська бібліографія. Будь-який відступ від вузьких офіційних меж розглядався як відхід від ленінських позицій класовості та партійності, а інформація про літературу діаспори або згадування небажаних режиміві прізвищ українських діячів трактувалися як «націоналізм». Однак і за цих умов з'являються цінні праці українських бібліографів І. Бойка (НБУВ), М. Вальо, Л. Гольденберга (НБУВ), Ф. Максименка, Я. Запасака, Н. Королевич (НБУВ), Ф. Сарани (НБУВ) та ін., плідно працюють над історією українці Б. Дашкевич, М. Гуменюк, І. Корнейчик. Видано ґрунтовний бібліографічний словник «Українські письменники» (т. 1–5, 1960–1965 рр.).

З XIX ст. за межами України створювались культурно-громадські, освітні, науково-дослідні, видавничі осередки, які організовували українознавчі студії й дослідження в усіх галузях знань.

Географія української діаспори – обширна і включає багато країн на всіх континентах світу.

Австралія, штати Австралії: Південна Австралія (South Australia), Західна Австралія (West Australia), Океанія (Queensland), Тасманія (Tasmania), Нова Південна Валія (New South Wales), Вікторія (Victoria);

Азія: Азербайджан, Єгипет, Ізраїль, Казахстан, Киргизстан, Нова Зеландія, Узбекистан, Японія.

Європа: Австрія, Бельгія, Білорусь, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Ватикан, Великобританія, Вірменія, Греція, Грузія, Іспанія, Естонія, Латвія, Литва, Македонія, Молдова, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Росія, Румунія, Сербія і Чорногорія, Словаччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швейцарія, Швеція.

Канада, провінції Канади: Манітоба (Manitoba), Онтаріо (Ontario), Квебек (Quebec), Саскачеван (Saskatchewan), Альберта (Alberta), Британська Колумбія (British Columbia).

Латинська Америка: Аргентина, Бразилія, Мексика.

США, штати США: Колорадо (Colorado), Аризона (Arizona), Індіана (Indiana), Нью-Йорк (New York), Нью-Джерсі (New Jersey), Іллінойз (Illinois), Пенсильванія (Pennsylvania), Флорида (Florida), Мериланд (Maryland), Коннектикут (Connecticut), Огайо (Ohio), Міссурі (Missouri), Мічиган (Michigan), Міннесота (Minnesota), Массачусетс (Massachusetts), Каліфорнія (California), Вісконсин (Wisconsin), District of Columbia.

Українські бібліографи, які з різних причин опинилися в еміграції, проводили дослідження, видавали книгознавчі журнали. У жовтні 1925 року російська книгарня «Пламя» почала видавати місячник слов'янської бібліографії, українським відділом якого керував С. Сірополко, котрий протягом 1917–1919 рр. займався організацією національної бібліотеки в Україні. З 1927 р. С. Сірополко видавав у Празі журнал «Книголюб» – орган Українського товариства прихильників книги (УТПК), створений 1926 року. Головне завдання УТПК – об'єднання бібліографічної і книгознавчої діяльності на Сході та Заході України, а також у діаспорі. На початку 30-х років саме в Західній Україні та діаспорі залишилася можливість займатися дослідженнями української книги. Протягом 1937–1943 рр. Є. Пеленський видавав у Галичині журнал «Українська книга». У цьому журналі, а також у «Записках НТШ» у Львові, у журналі «Наша культура» (Варшава, 1935–1979 рр.) було вміщено великий бібліографічний матеріал. Питання бібліографії висвітлювали також українські вчені, відомі в інших галузях науки – літературознавець М. Возняк (Львів), історики І. Борщак (Париж), І. Крип'якевич (Львів), мистецтвознавець І. Свенцицький (Львів), філософ Д. Чижевський (Берлін) та ін.

Після другої світової війни українські вчені діаспори намагалися відновити бібліографічну і книгознавчу діяльність. Від кінця 40-х рр. основні осередки української бібліографії і книгознавства діаспори зосередились у США і Канаді.

1948 р. В. Міяковський в Авсбурзі випустив збірник «Українські бібліологічні вісті». 1971 р. у Філадельфії створено (як продовження львівського видання) журнал «Українська книга», орган бібліографічної комісії НТШ, Товариства українських бібліотекарів Америки (ТУБА) і Товариства книголюбів. Першим редактором цього журналу був Б. Романенчук. У журналі «Біблос» (Нью-Йорк, 1955–1979) поточну українську бібліографію подавав М. Сидор-Чарторийський.

1975 року на I з'їзді українських бібліотекарів, видавців і книгарів із США і Канади вирішено створити Український книжковий центр (УКЦ), провідними діячами якого стали Д. Штогрин, Б. Романенчук, Б. Винар, М. Прокоп, А. Бедрій, Б. Мельничук, Р. Вепсе та ін.

Серед найбільш значимих бібліографічних показників діаспори – «Бібліографія видань української еміграційної літератури. 1945–1970» (Філадельфія, 1974) та «Бібліографія української книги в Великонімеччині за час війни (вересень 1939 – грудень 1941 рр.)», Бібліографія Б. Романенчука (Л.; Краків, 1942), «Бібліографічний показник української преси поза межами України» О. Фединського (Клівленд, 1967–79) тощо. Плідним є доробок М. Бойка, М. Боровика, Б. Будуровича, Л. Биковського, Р. Велес, Б. Винара, А. Григорович, М. Кравчука, Б. Кравцева, Ю. Лавриненка, О. Підгайного, І. Чайковського, Н. В. Чапленка, Б. Ясінського, М. Тарнавської та ін. бібліографів діаспори.

Після проголошення незалежності України 1991 року бібліографія позбулася комуністичного нагляду, однак у зв'язку з економічними труднощами українське книгодрукування занепало, що разом з проблемами бібліотек позначилося на українській бібліографії. Проте бібліографічна діяльність триває в Книжковій палаті України, НБУ імені В. І. Вернадського, Національній парламентській бібліотеці України, Державній науково-педагогічній бібліотеці України ім. В. О. Сухомлинського, Українському інституті науково-технічної інформації, в регіональних бібліотеках та інших провідних бібліотечних та інформаційно-аналітичних установах, навчальних закладах України.

Українські бібліографи беруть участь у роботі Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій.

Сучасний інформаційний простір збагачується новими, насамперед недрукованими джерелами інформації, які поєднують у собі багато

можливостей щодо використання звуку, зображення, тексту тощо. Виникає необхідність уточнення деяких постулатів бібліографії як практичної діяльності і як наукової дисципліни. Актуальною є розробка методологічних проблем створення і розповсюдження бібліографічної інформації, що зумовлює значні трансформації системи бібліографічних посібників, появу їх нових видів у зв'язку з введенням таких посібників у систему медіазасобів. Деякі фахівці вказують на можливість розширення поняття «бібліографія» і заміни його терміном «медіаграфія».

Останнім часом прослідковуються вагомі корективи у розвитку української бібліографії. Постановою Президії Академії наук України «Проблеми вивчення української діаспори в установах АН України» від 16 березня 1994 року одним із основних завдань НБУВ визначені напрямки діяльності щодо створення і видання ретроспективної та поточної бібліографії літератури української діаспори, забезпечення необхідною літературою підготовку «Енциклопедії Української Діаспори».

Співпраця, взаємна інформованість, корпоративність – найбільш плідний шлях для створення інформаційних ресурсів про книжкові колекції та особові фонди діячів української діаспори в бібліотеках та архівах України, на які чекають дослідники. Робота ускладнюється розпорошеністю, відсутністю координації дій науковців діаспори та материкової України.

Національний банк даних може бути сформований шляхом трансформування інформації про національні бібліографічні джерела з усіх бібліотек в Україні та поза її межами у національний фонд.

Робота над створенням українського бібліографічного репертуару (УБР) ведеться в НБУВ з квітня 1991 року. Створюється розділ зарубіжної україніки «Україномовна зарубіжна книга у фондах відділу зарубіжної україніки НБУВ» в каталозі «Україномовна книга у фондах НБУВ» (електронна версія) науковцями відділу зарубіжної україніки.

Посилення інтересу вітчизняних учених до науково-видавничої діяльності в українській діаспорі світу та до зарубіжного українознавства у цілому зумовило необхідність укладання науково-допоміжного бібліографічного покажчика бібліографії другого ступеня «Бібліографічні джерела зарубіжної україніки».

Формування бази даних бібліографічних посібників зарубіжної україніки здійснюється **за ознаками мови, території, авторства та змісту**. При цьому необхідно враховувати особливості бібліографічного опису, складання допоміжних покажчиків: алфавітний, географічних назв, видавництва тощо.

Робота здійснюється поетапно:

1. Набір матеріалу до комп'ютера з каталогів і картотек НБУ імені В. І. Вернадського, відділу зарубіжної україніки та інших бібліотек Києва і України у скороченому варіанті (автор, назва, вихідні дані, кількісна характеристика).

2. Опрацювання книг de visu з доданням, крім обов'язових, усіх факультативних елементів бібліографічного опису.

3. Звірка матеріалів, зібраних із фондів інших бібліотек та установ, з базою даних відділу зарубіжної україніки **на дублетність**.

Зміст покажчика відображає чимало джерельних матеріалів, незаслужено забутих або свідомо замовчуваних праць відомих українознавців минулого, дослідження сучасних зарубіжних авторів, які внаслідок різних обставин залишалися недоступними українському читачеві. Зведеної бібліографії друкованої україніки, що видавалася й видається поза межами етнічної України, немає.

Тому зосереджені в спеціалізованих фондах відділу зарубіжної україніки НБУ імені В. І. Вернадського, наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська Академія» та бібліотеки ім. О. Ольжича бібліографічні джерела вперше зведені в один реєстр у традиційній та електронній версіях з метою інформування користувачів про нові та закриті упродовж тривалого часу матеріали, цікаві для вдосконалення пошукових апаратів бібліотек, для підготовки різноманітних довідкових видань тощо. Бібліографічний репертуар видань зарубіжної україніки заповнить прогалини у галузі національної бібліографії, що дасть змогу включити в систему світового інформаційного простору дані про бібліографічні посібники, які створювалися і були видані поза межами держави.

У покажчику вміщено відомості про окремо видані бібліографічні посібники: загальні, галузеві, персональні, ретроспективні, поточні, бібліографічні, а також про друковані каталоги, довідкові видання, прикнижкові та прижурнальні бібліографічні списки. Цікавими для користувачів є відомості про майже 30 бібліографічних посібників, виданих як друковані каталоги установ-фондоутримачів та окремі неопубліковані матеріали, біобібліографічні видання про більш як 20 діячів науки і культури діаспори, зокрема Ю. Бачу, Є. Онацького, академіка Ф. Онуфрійчука, Д. Дорошенка, М. Марунчака та ін. Джерела зарубіжної україніки представлені такими відомими іменами українських бібліографів діаспори як Є. Пеленський, П. Зленко, В. Ігнатієнко, О. Сидоренко, О. Фединський, Р. Мороз, В. Стельмашенко, В. Жила та ін.

Важливими, на нашу думку, будуть також матеріали, які розкривають зміст періодичних видань, зокрема журналів «Сучасність», «Листи до Приятелів», «Літературно-наукового вістника» тощо.

Це видання – перша спроба обліку джерел зарубіжної україніки. Подальша робота буде спрямована на збір та аналітико-бібліографічне опрацювання видань, які надходять до фондів НБУ імені В. І. Вернадського (до відділу зарубіжної україніки) та інших бібліотек.

Хронологічні межі цього покажчика охоплюють період із середини ХІХ ст. – до початку ХХІ ст. (по 2006 р. включно).

Бібліографічні записи відображені за формальними ознаками: мовною та за типами видань:

- перший розділ обліковує окремо видані бібліографічні посібники, розташовані за абеткою авторів і назв видань за схемою: видання, надруковані кирилицею; видання, надруковані латиною;
- другий розділ включає прикнижкові та прижурнальні бібліографічні списки, розташовані за аналогічною схемою: за абеткою авторів та назв бібліографічних списків, спочатку надрукованих кирилицею, а потім – латинкою.

Для більш детального розкриття змісту покажчика та для зручності користування ним додаються допоміжні покажчики:

- іменний покажчик;
- систематичний покажчик;
- покажчик друкарень, видавничих організацій та установ, видавців і видавництв (друкарні, видавничі організації та установи, видавці, видавництва);
- покажчик місць видань творів друку;
- хронологічний покажчик.

У процесі роботи доцільно додавати ще й покажчики країн та періодичних видань. Це дасть змогу проаналізувати динаміку української видавничої справи та періодичних видань, що подають бібліографію в окремих країнах.

Матеріали покажчика опрацьовані de visu. Бібліографічний опис та скорочення слів у бібліографічному описі здійснено згідно з чинними в Україні державними стандартами. Діючі стандарти бібліографічних описів нормують описи електронних форм інформації. Це спонукає до опрацювання покажчик і включити до його змісту бібліографічні джерела, розміщені на сайтах НТШ, навчальних закладів; тематичні сторінки окремих установ та організацій діаспори тощо.

Тематика матеріалів подається за хронологічною ознакою.

Шлях комплектування фонду «Україніка» – копіювання матеріалу, обмін дублетами.

У перспективі відділ зарубіжної україніки НБУ імені В. І. Вернадського може бути координаційно-методичним центром формування репертуару національної бібліографії зарубіжної україніки для бібліотек України.

Список використаної літератури

1. *Бойко, М.* Українська бібліографія за кордоном: 1922–1982. – Нью-Йорк, 1985.
2. *Енциклопедія Сучасної України.* Т. 2. – К.: ВАТ «Поліграфкнига», 2003. – С. 620–622. – (НАН України. Наукове тов-во ім Т. Шевченка. Координаційне бюро Енциклопедії Сучасної України НАН України).
3. *Жданова, Р. С.* Український бібліографічний репертуар: питання методики та організації / Р. С. Жданова, А. О. Чекмарьов // *Бібл. вісн.* – 1993. – № 1/2. – С. 21–23.
4. *Жданова, Р. С.* Бібліографічні посібники – одне із джерел інформації про українську книжку // *Вісн. Кн. палати.* – 1997. – № 7. – С. 5–7.
5. *Жданова, Р. С.* Ще раз про український бібліографічний репертуар // *Вісн. Кн. палати.* – 1997. – № 1. – С. 9–11; № 2. – С. 6–8.
6. *Максименко, Ф.* До бібліографії українознавства // *Бібл. журн.* – 1926. – № 8–10. – С. 25–28.
7. *Меженко Ю.* Актуальні питання української бібліографії // *Життя і революція.* – 1927. – № 9. – С. 284–287.
8. *Сірополко, С.* Українська бібліографія на еміграції. – Прага, 1932.
9. *Ясинський, М. І.* Українська книжка як поняття // *Бібл. журн.* – 1925. – № 8–10. – С. 16–20.